

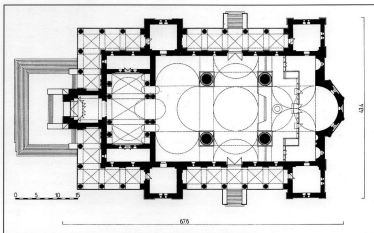
Александар Кадијевић

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ АРХИТЕКТУРЕ ЦРКВЕ СВ. МАРКА НА БЕОГРАДСКОМ ТАШМАЈДАНУ

О историји и архитектури цркве св. Марка на београдском Ташмајдану на страницама историографије о нашем новијем грађитељству писано је спорадично и непотпуно.¹ Само је неколицина аутора подробије анализирила архитектуру ове монументалне престонице цркве, претежно негативно одређујући њену вредност. Посебно је конкурс, расписан за њено ар-

хитектонско решење, остао недо-
вољно осветљен, лишен потпуно-
јег историографског приказа. На-
кон темељног истраживања поро-
дичних заоставштина знаменитих
српских заначара међуратног доба,
као и архивске, хемеротечке и библиографске грађе, овом приликом
указујемо на неке нове податке не-
зване за историју цркве св. Марка и

1. О историји и архитектури цркве св. Марка видети: Аноним, Да ли ће се на земљишту цркве св. Марка подићи палата Главне поште или Општински дом, Време 31.5.1928; Аноним, Да ли ће се на земљишту цркве св. Марка подићи војничка катедрала или зграда Главне поште, Време 1.9.1928; Аноним, Грађевина палате Главне поште и цркве св. Марка, Време 29.12.1928; Аноним, Како ће изгледати нови храм св.Марка на локалитету Старог гробља, Време 14.9.1929; Аноним, Издубе зграде поштомне зграде цркве св. Марка, Време 17.6.1930; Аноним, Нови храм св. Марка и палата Главне поште, Време 18.9.1930; Аноним, Пред грађевину монументалне цркве св.Марка у Београду, Политика 27.2.1931; Аноним, Данас се оснивају темељи новог храма Светог Марка на Старом гробљу, Време 8.5.1931; Аноним, Патријарх г. Варнава осветио је јуче темеље новог храма св. Марка, Време 9.5.1931; М.С. Минаћ, Нови храм св. Марка у Београду, Време 25.3.1932; Аноним, Зидине монументалне цркве св. Марка позиве издубе моста, Политика 18.5.1932; Аноним, Прва монументална православна црква од црноризке Београ, Политика 2.10.1932; Ђ. Ђоковић, Црква св. Марка у Београду као карактеристика Грађевине, СКГ XXV, Београд 1932, 302–304; Аноним, У издубу нове цркве св. Марка дошло се до кубета, Правда 8.10.1933; Аноним, Црква св.Марка – постављене радове, Време 12.3.1934; Аноним, Судбина цркве св. Марка, Политика 21.5.1934; Аноним, Зашто су, у ствари, изгинули радни на цркви св. Марка, Политика 27–29.5.1934; Аноним, Зашто се не довршава београдска Грађевина, Време 28.5.1935; Аноним, Црква св. Марка, Време 2.4.1937; Аноним, Фасада цркве св.Марка биће узорно завршена, Правда 1.9.1937; Аноним, Радови на цркви св. Марка обустављени за неко време, Правда 28.7.1938; Аноним, Црква св. Марка, Правда 19.6.1939; Аноним, Председник општине г.Јерем Томић разгледао је нови храм св. Марка, Правда 6.9.1940; П. Рајчић, Кретање збиралоно архитектуре, Каджавске новине 1.2.1969, 12; Б.Кржић, Друштвени услови развоја архитектонске створе у Београду 1920–1940. године, Београд 1979, 254; З. Манасић, Нови заначари, Београд 1979, 47–48; Исто, Петар Крстић, Бранко Крстић, Визуална 11, Београд 1980, 13–14; М. Јошановић, Српско државно грађитељство и сликарство новијег доба, Београд-Кригујево 1987, 218–222; А. Милетић-Абрамовић, Храм св. Марка у Београду, у „Традиција и савремено српско државно грађитељство“, Београд 1995, 190–199; Д. Марич, Поштомна и савремено српско државно грађитељство у првој половини XX века, у „Традиција и савремено српско државно грађитељство“, Београд 1995, 206–209; А. Кадијевић, Један век националног стила у српској архитектури (средина XIX – средина XX века), рукопис докторске дисертације на Филозофском факултету у Београду, 1995, г. 188–192; М. Ђурђевић, Петар и Бранко Крстић, Београд 1996, 34–49, 67–68.

План I

подстичемо нова тумачења и пред-
нована њене архитектуре.

Након конкурса за храм св.
Саве на Врачару (1926)², полемика
и неспоразума који су ометали по-
четак његове изградње, 1928. годи-
не је покренуто питање подизања
другог монументалног београдског
храма, посвећеног јеванђелисти
Марку, на парцели поред старе
цркве св. Марка и некадашњег таш-
мајданског гроба. Тада је и расписан
конкурс за архитектонско ре-
шење петокуполаке цркве основне
уписаног крста са звоником над
припратом. Предвиђено је да црква
добije три олтара и низ других
одељена. Према конкурсним про-

позицијама стил је дефинисан као
„старовизантијски слободан“, да би
одмах затим био истакнут захтев
управе да по спољном изгледу црква
буде што сличнија Грачаници³.
Тражен је прегледан и монументал-
ан, светао унутрашњи простор,
коме Грачаница, у суштини, није
могла да послужи као узор. Наручиоци
су предвидели издужену
правоугаону основу, на којој би
починала петокупола структура цркве
са звоником (1700 м површине).

Оцењивачки суд конкурса са-
чинјавали су угледни стручњаци за
стару и савремену архитектуру –
Петар Поповић, Милан Минић,

Драгутин Маслаћ и два свештена
лица. Од шест радова пристиглих
на конкурс, жюри је прву награду и
извођење грађевине доделио Петру
и Вранку Крстићу, с тим да „из-
врше неке измене“⁴. Тиме је са за-
чињањем од неколико година „у-
чучена оргивалност и таласат браће
Крстић“, будући да је њихов кон-
курсни нацрт за храм на Врачару,
замисао у националном стилу, са
надахнутом експресионистичком
композицијом и постекспресијским
елементима, остао неосвајен⁵.
Осим познатих неумара – браће
Крстић, Александра Дерога и Бог-
дана Несторовића, главних такмичара
на конкурс за светосавски храм, на

2. О храму св. Саве в: М. Јовановић, *нац. дело*, 200–215; Б. Пензић, *Скомен храм св. Саве на Врачару у Београду 1895–1988*, Београд 1988; А. Каледић, *нац. дело*, 134–143.

3. М. Ђурђевић, *нац. дело*, 55–56.

4. Аноним, *Нови храм св. Марка и Палата Главне поште*, *Време* 18.9.1930.

5. О томе в: А. Каледић, *Елементи експресионизма у српској архитектури између два светска рата*, *Момент* 17, Београд 1990. 92; М. Ђурђевић, *нац. дело*, 21–24, 65–66.

План I

Архитекти Петар и Бранко Крстић.
Основа цркве св. Марка у Београду
(пројекат 1930). Основа приземља,
док. ЗЗЗСКГБ

- 1 Александар Дероко – Григорије
Савојков, црква св. Марка (1930),
непознати конкурсни нацрт

1

конкурсу за архитектонско решење цркве св. Марка учествовали су Рајко Татић, Живко Пинерски и Александар Васић, чију улогу откривају мемоарске белешке браће Крстић.⁶ По сећању Бранислава Којића, иако је расписан ужи конкурс, остварена је „литурга стилизација општих услова“.⁷ Он исход конкурса оцењује укупно неправилним, „јер није поштован предлог оцењивачког суда“.⁸

Познати аутори су несумњиво били у одређеној предности, будући да је жири рачунао да ће се у јавкој конкуренцији најталентованијих немачара цркава у Србији тог доба (пored Момчила Корунковића и Петра Поповића), појавити најбоље решење. Након проглашења браће Крстић за победнике, јавиле су се

прве бурне реакције. По сећању Бранка Крстића, Богдан Несторовић је са огорчењем прихватио одлуку жирија, одбијајући да прими утешну почану награду, чиме је иширио негативне оцјене које ће пратити и обележити даљу судбину овог храма.

Награђени пројекат жири је оцјенио успешном, невинитатинном, уравнотеженом композицијом у односу на средњовековни предлозак. Речено је да је „ловак нешто виши од великог кубета, али је органски везан за масу цркве. Велико кубе, са унутрашњим пречником од десет метара, има споља осмоугаони облик тамбура, као код Грачанице. Железни спољни утисак Грачанице је постигнут на оригиналан начин, а притом и оно што се

ретко и тешко постиже код овог стила: унутарња корисна просторна храма је добро решена у погледу практичне употребе и да притом естетика и стил ништа не изгубе“.⁹ Пројектантима су се строго дражали конкурсних услова, поучени лошим искуством са „светосавског“ конкурса из 1926. године. Основа јасно уписаног крста је потпуно задовољавала захтев за прегледним и монументалним унутрашњим простором; мања кубета су постављена ван централног простора, како би се постигла silhouette Грачанице.

У наредних годину дана, појавиле су се критике архитектуре будуће цркве, које су у тој мери противречно истонирале, да читалац на основу њиховог садржаја не

6. М. Ђорђевић, *нац. дело*, 36.

7. Б. Којић, *Друштвени услови*, 254.

8. Исто, *нац. дело*.

9. Аноним, *Датум се одређује темом новог храма Светог Марка на Старом гробљу*, Време 8.5.1931.

- 2 Богдан Несторовић, црква св. Марка (1930), нестварљени конкурсни нацрт
- 3 Црква св. Марка – из док. ЗЗСКГБ

2

може стећи објективну слику о стварним недостацима нацрта браће Крстић. Архитект Милан Минић, члан жирија, писао је афирмативно о првонаграђеном раду.¹⁰ Закључно је да ће будући храм до довршетка цркве св. Саве задовољити потребе за све велике религионе манифестације. „Пројектанти браћа Крстић – архитекти – су са успехом решавали постављени задатак: савладали импозантан унутарњи простор, своја сачували стилске елементе у духу Грачанице“, али и надмашили грачаничко решење ентеријера „Благодарећи напретку науке и инжењерства“. Мотив зvonика „Крстићи су zgodно искористили, те је западна фасада цркве добила једну снажну ноту, а цела silhouette масе добија том пометом, јер је избегнута монотоност прве симетрије“.¹¹ Минић наг-

лашава и димензије храма (65 x 42 м, висина 60 м).

Ускоро се појавио коментар поводом Минићевог афирмативног мишљења, садржан у критици арх. Ђурђа Бошковића, са насловом „Црква св. Марка у Београду као карикатура Грачанице“.¹² Бошковић је оценио да су пројектанти изневерили сложеност и разуђеност грачаничког простора, опредељујући се за јасно изражен уписани крст. Приближавање Грачници захтевало је више купола и Крстићи су додали бољне просторе са припадним кулама завршеним кубетима, потом су још придодали на западној страни нартекс са прениским звоником, органично неповезаним са масом храма, с нествалском аркадом нартекса и бескрајно и празно решењем првим спратом, што је све заједно раскомадало грађевину и

наружило је. „Две засебне целине, кула и црква, неповезане органично међу собом, водиће нечиту борбу, а од тога ће и једна и друга изгубити“.¹³ додајући да „за овом делу нема архитектуре, све што је на Грачници последица конструктивне потребе, овде је претворено у најбољившиј декор“.¹⁴

Објективна оцена о хармоничности просторних односа храма и звоника издала се несумњиво негде између опречних Минићевог и Бошковићевог stava. Чињеница да је звоник, иако нешто нижи од централне куполе, још увек непропорционално висок и да је његова органска веза са целином корпуса морала бити јача. Кула је западној фасади утиснула снажан израз којим је избегнута монотонија симетрије. Црква је скоро грађена (1931–1939) услед сталних неспоразума

10. М.С. Минић, Нова црква св. Марка у Београду, Вресе 25.3.1932.

11. Исти, ил. дело.

12. Ђ. Бошковић, ил. дело.

13. Исти, ил. дело.

14. Ил. дело.

3

између инвестitora, општине и Поштанске штедионице, без замишљеног ентеријера. Сурово постављене захтеве између унутрашњег и спољашњег решења браћа Крстић су покушала да премосте увођењем конструктивних иновација (аронирани бетони) и техничког осавремењавања храма.

Поређењем дела браће Крстић и велелепне Милутиновићеве косовске задужбине¹⁵, једног од најпопуларнијих узора у нашем новијем државном неимарству, упадајуће су разлике у просторном решењу и композицији маса, које су на Грачаници више згуснуте и компактне, органично сједињене у чврсту, хомогену архитектонску целину. Вочне утајене куполе на београдској цркви су размакнуто постављене у односу на централно кубе

грачаничког решења, што уз нове елементе (звоник и аркадни трем) читавој грађевини даје, Грачаници својствену, издуженост, споља готово базилкалне облике. Стубови у наосу су упадајиво нижи у односу на пропорције грачаничког наоса. Улаз у храм изведен је неупадајиво, без репрезентативног архитектонског и скулпторског декора. На бочним подужним фасадама истакнути су велики прозори у виду трифора. Неимари су очигледно тежили монументалности, ширини, разлуčenости и сложености архитектонских маса; непотребним пренаглашавањем неорганичног звоника, довели су грађевину до ступња прецизног, историцистичког „траженог“, кабинетског решења, оствареног без неуспешности и лакоће израза, какву поседује Милутиновићев

дрвца. Нема довољно ни оне невоједности и учепатаности која краси споменике нашег средњовековног неимарства.

Пошто нису успели да нове и надмаше лепоту славног узора, аутори су се задовољили неговом савременом монументалношћу „реализмом“, остварујући коректну академску компилацију историјских мотива. У тој композицији, како је то већ онда запазно Бошковић, нема истинске снаге и надахнућа, префињених пропорција ни оригиналности израза, досегнуте на „светосавском“ пројекту браће Крстић. Онда је триумфовао каноничан, строг, доследно спроведен стерилен еклектички поступак, који је само потврдио анахронистички укус наше средине и статично понављање архитектонског спаралитичког конзервативних наручилаца. У случају нафкомунменталних престонијских државних они нису чинили уступке слободној, неспуставој спаралитичкој имитацији, ослањајући се на проверене компилације неприкосновених узора наикласичног државног градитељства.

Наглашена особеност и оригиналност концепције карактеристичне конкурсни рад Александра Дерога (у заједници са својим учесником Григоријем Самојловићем), недавно откривени¹⁶, иступиле замисаљив у маниру неговог награђеног пројекта за светосавски храм, са упадајивим ранохришћанским и византијским реминисценцијама, лишени додирних тачака са архитектуром Грачанице. Ни „дрозичари“ Богдан Несторовић није одговорио у довољној мери постављеним захтевима, о чему сведочи његов конкурсни рад. Тај рад представља такође специфичну, круту еклектичку ме-

15. О архитектури Грачанице а. В. Кораб, Грачаница (простор и облици), у „Између Византије и Запада“, Београд 1987, 99–108; С. Ђурђић, Грачаница. Историја и архитектура (2), Београд–Панатина 1988.

16. Конкурсне радове Дерога и Несторовића отворио је студент архитектуре Милан Маломковић, истраживајући пореклому заоставштину др. Григорија Самојловића 1992. године. Напредације му захвалјем на уступку копија откривених радова.

шавину најrazличitијих мотива византијске и српске средњовековне архитектуре, у коме је звоник над припратом добио можда још већи значај него „спорни“ звоник браће Крстић. Несторовић је превише агресивно компоновио централног дела храма и умањивао прегледност ентеријера, не истичући у довољној мери четири мање бочне куполе. Пројекти осталих учесника за сада нису пронађени у постојећим изворима.

Храм св. Марка контуром и начинком зидања доследно репрезентује традиционалну црквену архитектуру ових простора. Будући садашњи поглед на наш највећелепши споменик средњовековне епохе, он представља својерсну синтезу старих и савремених облика. Архитектура цркве задовољава критеријуме ретроспективног уметничког менталитета наручилаца и средине, незаинтересованих за оригиналније подухвате у том до-

мену. Како у примерком, естетском погледу не доноси ништа ново, храм је временом постао симбол скучености наше грађитељске културе, честог прикљанања поузданим, миметичком приступу традицији, спарајући велико неверовање код најбољих српских архитеката према могућности изражавања у нашем савременом црквеном изумству.

У морфолошком погледу, храм св. Марка никако није „архитектура Грачанице“, како је то престога, готово презриво закључио Бошковић, већ га треба посматрати као једну типично „машу“, занину и заксавелу, на историцистичким привидним засновану творешњу, где је још једном пропуштена прилика да „се достигну време, али и задовољи традиција“. Парадоксално је и то да је овај, једини од монументалних српских храмова новијег доба, чија концепција није заснована на непационалним узорима

цркве св. Савиридона у Трсту, Преображена у Панчеву, св. Ђорђа на Осленду и св. Саве на Врачару), у уметничком погледу донео најслабији резултат. Напротивни стил у српској црквеној архитектури такву прилику није добио, ишти је привукао водеће пројектанте. Од средине четврте деценије века, након скромних уметничких резултата храма св. Марка и св. Саве, живи и данас актуелна сумња у спремаост конзервативних наручилаца црквених објеката да учине радикалан заокрет у правцу поштовања истинског стваралаштва. Такав конзервативна, у бити анхорови идеологија, само је појачала гашење националног стила у црквеној архитектури пред Други светски рат и олакшала наставка проклањања архитектонског модернизма да са историјске сцене елиминишу елементе традиционалистичког грађитељства.

R e s u m e

Aleksandar Kadijević

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE CHURCH OF ST. MARK IN BELGRADE

Following a thorough investigation of all historiographical, archival, bibliographical and other sources concerning the church of St. Mark situated on Takmajdan in Belgrade (1930–1939), designed by architects Petar and Branko Krstić, new facts and interpretations encourage the study and evaluation of the architecture of this monumental church in the capital of Serbia. From the very beginning, its spatial design, structure and the architecture of its facades have not ceased to cause controversies and disputes in scientific circles. Few re-

searchers have actually gone into in-depth analysis of the architecture of the church of St. Mark, making mostly negative evaluations of its artistic worth. The subject most insufficiently illuminated is the competition for the design of the church, so far without a thorough historiographical presentation. Moreover, reviews to date have not devoted enough attention to the similarities and differences between this church and its ideal prototype – the endowment of king Milutin in Gračanica.